

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.1.5>

ПРАВО НА ЗАХИСТ: ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО ДОСВІДУ

Винокуров В.В.,

*аспірант відділу теорії держави і права
Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України,
ORCID: 0000-0002-3286-7288
e-mail: vvynokurov@gmail.com*

Винокуров В.В. Право на захист: особливості національного досвіду.

Проблема забезпечення права на захист завжди була однією з ключових у правових системах будь-якого суспільства. Реалізація конституційних положень, встановлених статтею першою Конституції України, про те що Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава, не можлива без розвитку права, його вдосконалення та встановлення ефективних механізмів його захисту та відповідно реалізації права на захист. Це право є основоположним у демократичній державі, адже саме від можливості людини відстояти свої права та інтереси залежить ефективність правової системи та рівень довіри до неї. Серед загальнотеоретичних підходів подолання правового нігілізму, як одного з проявів зневаги до права слід виділити необхідність трансформації правової системи, підвищення рівня правової культури, в розрізі яких особливої уваги набуває всебічне дослідження сутності такого явища як право на захист.

У сучасних умовах розвитку міжнародного права та розбудови правової системи України однією з ключових категорій виступає право на захист, яке нерозривно пов'язане з фундаментальними правами і свободами людини. Забезпечення права на захист є складовою верховенства права і справедливого правосуддя, що передбачає ефективне функціонування як національних правових механізмів, так і можливість звернення до міжнародних інституцій для додаткового захисту прав і свобод громадян. Попри значні кроки, здійсненні для імплементації міжнародних стандартів у вітчизняному законодавстві, дослідження практичної реалізації права на захист в Україні засвідчує низку проблем, пов'язаних із уніфікацією правових норм, належного організаційного процесу, а також з дотриманням процесуальних гарантій.

В історичній ретроспективі у національній правовій думці «право на захист» тривалий час ототожнювалося переважно з діяльністю адвокатури в рамках кримінального процесу. Проте у сучасному правознавстві це поняття набуло більш розширеного розуміння, охоплюючи і цивільні, і адміністративні процеси, і механізми альтернативного врегулювання спорів.

Дана стаття присвячена дослідженню вітчизняного досвіду та еволюції розуміння права на захист у національній правовій думці. Проаналізовано чинне законодавство України та наукові дослідження щодо забезпечення і захисту прав людини, а також сформульовано можливі подальші кроки реформування цієї сфери.

Ключові слова: права людини, право на захист, захист прав людини, забезпечення прав людини, свобода людини, обмеження прав людини, закон, справедливість, рівність, природне право, адвокатура.

Vynokurov V.V. The right to protection: specifics of national experience.

The problem of ensuring the right to protection has always been one of the key ones in the legal systems of any society. The implementation of the constitutional provisions established by Article 1 of the Constitution of Ukraine, that Ukraine is a sovereign and independent, democratic, social, legal state is not possible without the development of law, its improvement and the establishment of effective mechanisms for its protection and, accordingly, the implementation of the right to protection. This right is fundamental in a democratic state, because it is precisely on the ability of a person to defend his rights and interests that the effectiveness of the legal system and the level of trust in it depend.

Among the general theoretical approaches to overcoming legal nihilism, as one of the manifestations of contempt for the law, the need to transform the legal system, increase the level of legal culture should be highlighted, in the context of which a comprehensive study of the essence of such a phenomenon as the right to protection receives special attention.

In the current conditions of the development of international law and the development of the legal system of Ukraine, one of the key categories is the right to defense, which is inextricably linked to fundamental human rights and freedoms. Ensuring the right to defense is a component of the rule of law and fair justice, which involves the effective functioning of both national legal mechanisms and the possibility of appealing to international institutions for additional protection of the rights and freedoms of citizens. Despite significant steps taken to implement international standards in domestic legislation, a study of the practical implementation of the right to defense in Ukraine reveals a number of problems related to the unification of legal norms, due organizational process, as well as compliance with procedural guarantees.

In historical retrospect, in national legal thought, the “right to defense” has long been identified mainly with the activities of the legal profession within the framework of criminal proceedings. However, in modern jurisprudence, this concept has acquired a more expanded understanding, encompassing both civil and administrative processes, and mechanisms for alternative dispute resolution.

This article is devoted to the study of domestic experience and the evolution of the understanding of the right to protection in national legal thought. The current legislation of Ukraine and scientific research on the provision and protection of human rights are analyzed, and possible further steps for reforming this area are formulated.

Key words: human rights, right to protection, protection of human rights, ensuring human rights, human freedom, restrictions on human rights, law, justice, equality, natural law, advocacy.

Постановка проблеми. Дослідження вітчизняного досвіду розуміння та еволюції права на захист має велике значення для його подальшого розвитку та практичного впровадження. Зміни, запроваджені новими процесуальними кодексами та ратифіковані Україною міжнародні акти, поступово формують розвинену систему захисту прав і свобод людини. Водночас виникає питання про належний рівень реалізації цього права в Україні з огляду на потребу у досягненні міжнародних стандартів, закріплених насамперед у Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [1], Міжнародному пакті про громадянські і політичні права [2], а також у низці інших багатосторонніх та двосторонніх угод, ратифікованих Верховною Радою України.

Метою дослідження є аналіз вітчизняного досвіду розуміння права на захист та еволюції права на захист у національній правовій думці в його історичній ретроспективі та нинішнього сьогодення, що є надзвичайно актуальним для формування правової політики в умовах сучасних викликів і загроз, а також визначення можливих кроків реформування сфери захисту прав людини.

Стан опрацювання проблематики. Питанням дослідження захисту та забезпечення прав людини, а також права на захист в тому числі і в розрізі вітчизняного досвіду займалися таку науковці, як: Аракелян М.Р., Базарнік М.В., Балацька О.Р., Бисага Ю.М., Білецький А., Боровик А.В., Бурий В.О., Вільчик Т.Б., Гаврильців М.Т., Гунько К.О., Дутко А.О., Ісакова В.М., Калинюк С.С., Кельман М.С., Кіяниця В.М., Ковалів М.В., Маланчук П.М., Мерник А.М., Наливайко Л.Р., Овчаренко О.М., Оніщенко Н.М., Павлик Л.В., Пархоменко Н.М., Петрович З.З., Подоляка А.М., Разметаєва Ю.С., Ратушна Б.П., Святоцька В.О., Стахура І.Б., Токарська А.С., Федіна Н.В., Ярмол Л.В. та ін.

Однак деякі аспекти в галузі прав людини, зокрема і питання про вітчизняний досвід розуміння та еволюції права на захист в українській юридичній науці, досі викликають дискусії, і це підкреслює актуальність і практичне значення таких досліджень.

Виклад основного матеріалу. Право на захист є одним із найбільш актуальних елементів прав людини як у національному так і у міжнародному праві загалом. Так, в розрізі правосуддя воно акумулює в собі цілий комплекс правових гарантій – починаючи від права бути вислуханим і закінчуючи можливістю користуватися допомогою адвоката чи інших фахових захисників, а також містить певні процесуальні запобіжники, які дозволяють зменшити ризик свавільного обмеження прав особи. У науковій літературі захист часто розглядають як сукупність процесуальних дій, які здійснюються у випадках порушення, невизнання чи оспорювання суб'єктивних прав, свобод та інтересів суб'єктів цивільного права, з метою охорони або відновлення їхніх суб'єктивних

цивільних прав, а також особистих майнових і немайнових інтересів [3, с. 6]. Неодноразово наголошується і про те, що рівень реальної свободи і ступінь демократичності національної системи правосуддя значною мірою залежить від того, наскільки доступними й дієвими є гарантії захисту, особливо коли йдеться про кримінальні чи адміністративні справи [4, с. 20].

В цьому аспекті важливо зазначити, що право на захист – це гарантоване Конституцією та законами України суб'єктивне право, яке забезпечує можливість використання юридичних механізмів, передбачених національним законодавством і міжнародними стандартами, для охорони, захисту та відновлення своїх прав, свобод і законних інтересів у разі їх порушення, оспорювання, невизнання або загрози порушення. Це право інтегрує доступ до правосуддя, отримання правової допомоги, захист від свавілля та активну діяльність держави щодо гарантування справедливості та рівності перед законом, а також самозахист особою своїх прав.

Витоки інституту права на захист в Україні сягають періоду, коли територія нашої держави входила до складу Радянського Союзу. У радянські часи, як зазначає Судейко М.А., адвокатура формально існувала як одна з правозахисних інституцій, проте її діяльність жорстко контролювалася державою через Міністерство юстиції [5]. Більше того, згідно з Положенням про адвокатуру Української РСР [6] та іншими нормативними актами того часу, адвокат фактично залучався до процесу після офіційного висунення обвинувачення, що значно обмежувало можливості захисної діяльності на судовому етапі. На практиці це призводило до того, що захист не міг виконувати свою функцію повною мірою, оскільки доступ до матеріалів справи був ускладнений, а коло процесуальних дій адвоката підлягало суттєвим обмеженням.

Після проголошення незалежності України у 1991 році відбулися перші спроби реформувати інститут адвокатури та підвищити рівень гарантій захисту. Було ухвалено низку законодавчих актів, покликаних розвивати правову систему України в напрямі демократичних принципів та верховенства права. Проте протягом 1990-х років законодавча база щодо адвокатури залишалася багато в чому фрагментарною, а механізми реалізації права на захист – недостатньо ефективними [7, с. 192-194].

Ситуація почала змінюватися з прийняттям Конституції України у 1996 році, коли в статті 59 Конституції України було чітко закріплено право кожного на правову (а в подальшому професійну правничу) допомогу, а також закладено принцип незалежності адвокатури [8]. Такий крок став важливим сигналом для подальших трансформацій у процесі адаптації національного законодавства до європейських стандартів. Надалі видання нових кодексів у царині кримінального, цивільного та адміністративного судочинства закріплювало дедалі більш деталізовані процесуальні гарантії права на захист.

У цей період з'являються нові інституційні можливості: активно розвивається адвокатське самоврядування, засновуються органи, покликані здійснювати контроль за дотриманням професійних стандартів. До того ж створюються додаткові правові інструменти, що дозволяють особі реалізувати право на захист як у національних судах, так і на міжнародному рівні [9 с. 432–434].

Поворотним моментом у розвитку інституту права на захист в Україні стало прийняття Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 року № 5076-VI [10]. Цей закон встановив сучасні принципи діяльності адвокатури, підкресливши її незалежність та самоврядний характер. Згідно з положеннями закону, адвокат отримав ширші процесуальні повноваження для захисту прав і законних інтересів клієнта, зокрема розширений доступ до інформації, право збирати докази, залучати експертів тощо. Запровадження адвокатської таємниці на законодавчому рівні, а також посилення гарантій від втручання в адвокатську діяльність також стало суттєвим кроком уперед.

Наступний істотний етап законодавчих змін також припав на 2012 рік, коли було ухвалено новий Кримінальний процесуальний кодекс (надалі за текстом – КПК), що запровадив низку прогресивних новацій у процесі реалізації права на захист [11]. Зокрема, передбачено обов'язок правоохоронних органів інформувати затриману особу про її права відразу після фактичного затримання, а також забезпечити їй можливість негайно скористатися правовою допомогою. КПК 2012 року розширив процесуальні можливості адвоката на досудовому слідстві та посилив змагальність сторін у судовому розгляді, що визнано одним з найважливіших чинників для досягнення справедливості під час кримінального провадження.

Додатково слід згадати й про реформу судової системи, яка почалася із внесення конституційних змін у 2016 році. У цій реформі закріплено, що виняткове право на представництво інтересів

фізичних та юридичних осіб у суді поступово переходить до адвокатів. Такий підхід покликаний підвищити якість правничої допомоги, адже адвокат – це професійний юрист, який діє згідно з етичними й професійними стандартами. Водночас критики цього нововведення наголошують, що надмірна адвокатська монополія може призвести до ускладнення доступу до правосуддя для деяких верств населення, особливо у разі відсутності коштів на оплату професійних юридичних послуг. Попри це, більшість науковців схиляється до думки, що адвокатська монополія є тим інструментом, який стимулює розвиток адвокатури й посилення правових гарантій у судовому провадженні [12], а також те що вказаний перехід до введення єдиних стандартів, який свого часу був ініційований в Україні, свідчить про те, що наша держава не ігнорує зарубіжного досвіду і прагне розвивати правову культуру суспільства [13, с. 50–54].

Ще одним важливим аспектом законодавчої модернізації стала поява можливостей безоплатної правової допомоги, закріплених у Законі України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 року № 3460-VI [14]. Завдяки цій ініціативі, соціально вразливі групи громадян отримали доступ до адвокатських послуг, у тому числі в кримінальних провадженнях. На думку Ісакової В.М., це стало додатковою гарантією реалізації права на захист, що безпосередньо сприяє зменшенню соціальної нерівності у доступі до правосуддя [15, с. 407-408].

Таким чином, процес реформування інституту права на захист в Україні тривав кілька десятиліть і продовжується досі. Історико-правова ретроспектива свідчить про еволюцію від обмежених радянських механізмів, які не забезпечували реальної незалежності адвоката, до сучасних законодавчих реформ, орієнтованих на утвердження верховенства права, дотримання європейських стандартів, реформи судової влади та якісне надання правничих послуг. Своєю чергою, ці перетворення ілюструють прагнення України до прогресу в галузі прав людини та побудови демократичної держави.

Загалом право на захист у національному праві традиційно сприймається як фундаментальна передумова забезпечення прав людини, без якої будь-які проголошені свободи залишалися б суто декларованими. В Україні це право гарантоване статтею 55 Конституції, яка встановлює, що кожен може захищати свої права і свободи будь-якими заходами, не забороненими законом [8]. Федіна Н.В. наголошує, що саме ця конституційна норма створює підвалини для внутрішньонаціонального застосування міжнародних стандартів у сфері прав людини, слугуючи інструментом впровадження концепції верховенства права [16, с. 62]. Схожу позицію висловлюють Пирого І.С. та Бисага Ю.М., вказуючи, що конституційний рівень регулювання права на захист забезпечує його пряму дію та примусову силу, що дозволяє громадянам вимагати від держави відповідних гарантій [17, с. 16-17].

Принцип відповідальності держави перед особою за порушення її прав є стрижневим положенням Конституції: зокрема, стаття 3 проголошує, що найвищою соціальною цінністю є людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека [8]. Ця норма відправляє сигнал усій правовій системі про те, що будь-яке порушення прав повинно мати належну відповідь у формі ефективних засобів захисту.

Звідси випливає, що, *по-перше*, людина є активним суб'єктом у механізмі правозахисту, адже вона сама може ініціювати використання тих чи інших інструментів; *по-друге*, держава через систему законодавчих актів і спеціалізованих інституцій зобов'язана гарантувати ефективну реалізацію цього права.

Водночас, як зазначають Кельман М.С., Токарська А.С., Ярмол Л.В. та ін., право на захист має складну внутрішню структуру і складається з декількох аспектів: юридичного захисту у судовому порядку, позасудового (адміністративного, громадського) захисту та самозахисту [18, с. 30–32]. Така позиція ґрунтується на розумінні того, що формальні судові процедури не завжди можуть бути єдиним чи найкращим засобом відновлення порушених прав, особливо у випадках, коли ситуація вимагає негайних дій або коли ефективність державних інституцій є недостатньою.

Загальна декларація прав людини (стаття 8) та Європейська конвенція з прав людини (стаття 13) встановлюють, що кожна людина має право на ефективні засоби захисту в національних органах влади, якщо її права й свободи, визнані міжнародним правом, порушуються [19, 3]. Це дозволяє стверджувати, що національна конституційна норма про право на захист є відображенням і деталізацією більш широких міжнародних стандартів. На думку Калинюк С.С., право на захист включає не лише формальну можливість звернутися до суду, а й реальну здатність особи відстояти свої інтереси за допомогою кваліфікованої юридичної допомоги чи за допомогою

відповідних організацій, уповноважених здійснювати захист або моніторинг прав людини (як-от Уповноважений Верховної Ради України з прав людини) [20, с. 80–83].

У наукових дослідженнях акцентується увага на тому, що законодавче поле продовжує вдосконалюватись, особливо в частині розширення переліку засобів, якими може користуватися особа для захисту власних прав, а також у напрямках підвищення доступності правової допомоги для вразливих категорій населення. Так, останні зміни в законодавстві передбачають можливість отримання безоплатної правової допомоги певними соціальними групами, що відповідає загальним тенденціям розбудови соціально орієнтованої держави [21]. Зокрема, особлива увага у вітчизняній правовій системі приділяється захисту прав біженців, шукачів притулку та внутрішньо переміщених осіб. Закони України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» та «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» фіксують державні гарантії стосовно доступу цих категорій осіб до правової допомоги, судового розгляду та інших механізмів захисту [22; 23].

Варто підкреслити, що в Україні функціонує інститут безоплатної правової допомоги, який покликаний забезпечити рівний доступ до захисту для всіх категорій громадян незалежно від їхнього матеріального становища.

Значну роль у розбудові системи захисту відіграє Закон України «Про безоплатну правову допомогу», прийнятий у 2011 році, який передбачає організаційні й фінансові засади надання первинної та вторинної (адвокатської) правової допомоги (статті 7-15) [14]. На думку низки українських дослідників, зокрема Ратушної Б.П., саме цей закон став важливою віхою у формуванні сучасної системи гарантування права на захист для соціально вразливих категорій осіб [24, с. 195-196]. Зокрема, він передбачив розгалужену мережу регіональних та місцевих центрів безоплатної правової допомоги, що забезпечує доступ громадян до юридичних консультацій та адвокатських послуг у кримінальних, цивільних і адміністративних справах.

Також в контексті цієї статті неможливо залишити поза увагою інститут самозахисту, як одну з форм реалізації права на захист, що передбачає можливість особи захищати себе чи свої законні інтереси самостійними діями, які не суперечать правовим нормам. Цивільний кодекс України (стаття 19) прямо закріплює право кожної людини на самозахист своїх прав і свобод, підкреслюючи легітимність таких дій у разі, коли вони здійснюються в межах закону [25]. Це стосується не лише фізичних способів захисту, як-от необхідна оборона під час нападу, а й численних механізмів, включно зі зверненням до органів державної влади, публічними акціями (мітингами, демонстраціями) або використанням засобів масової інформації для привертання уваги до порушених прав.

На думку Мерник А.М. та Білецького А.А., «поняття права на самозахист не має чіткого визначення в українському законодавстві. Однак, в ході аналізу норм конституційного, кримінального, цивільного та трудового права було з'ясовано, що право особи на самозахист органічно впливає з низки статей, які закріплюють собою основні природні права людини. Відповідно, самозахист є комплексним інститутом права, який складається з правових норм, що визначають собою способи захисту особою своїх порушених прав методами, що не заборонені законом, включаючи при цьому можливість звернення зацікавленої особи до уповноважених органів» [26, с. 33].

Окрім традиційних форм, в умовах стрімкого розвитку цифрових технологій з'явилося поняття «цифрового самозахисту». Воно включає захист персональних даних, протидію кібератакам, використання засобів шифрування інформації та загалом обізнаність у питаннях так званої кібергігієни. В Україні цей напрям поки що мало врегульований законодавчо: існують фрагментарні норми щодо захисту інформації та персональних даних, однак комплексної стратегії кібербезпеки для звичайних громадян немає. Відповідно, зростають проблеми у просвітницькій діяльності, у розробці більш чітких механізмів притягнення до відповідальності за кібершахрайство чи незаконне втручання в приватне життя. Таким чином інститут самозахисту в Україні має широкий потенціал розвитку: його ефективність залежить як від формування відповідної правосвідомості, так і від удосконалення правових норм, які встановлюють межі допустимої поведінки та відповідальність за її порушення.

Отже, майбутнє права на захист в Україні залежить від того, наскільки узгоджено держава, громадські організації та правова спільнота працюватимуть над подоланням структурних проблем. З одного боку, державні органи повинні взяти на себе відповідальність за створення дієвої нормативної бази, впровадження належного контролю за роботою правоохоронної та судової системи, а також за фінансову підтримку правозахисних ініціатив. З іншого боку, громадянське суспільство і

професійні спільноти юристів та адвокатів мають активно долучатися до процесу моніторингу порушень, а також формувати пропозиції щодо реформ, здійснювати просвітницьку діяльність серед населення. Лише комплексний підхід може гарантувати, що проголошене в Конституції право на захист набуде реального змісту і стане доступним для кожного, хто потребує його реалізації. Серед найгостріших проблем, які впливають на ефективність права на захист, слід відзначити те, що нерідко громадяни не знають своїх прав, не довіряють судовій системі чи правоохоронним органам, що призводить до недовикористання доступних правозахисних механізмів або до спроб самостійно вирішувати спори неправовими методами. Крім того, недостатня підготовка і перевантаженість судів, бюрократичні процедури, а в деяких випадках і неналежне виконання судових рішень можуть призвести до зневіри людей у дієвості офіційних способів захисту.

Таким чином, аналіз вітчизняного досвіду реалізації права на захист засвідчує наявність складної багаторівневої системи, в якій поєднуються судові, адміністративні, адвокатські та самозахисні механізми. Конституція України закріплює право на захист як фундаментальне, і цей принцип підтримується низкою законів – від Кримінального процесуального кодексу України до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» і Закону України «Про безоплатну правову допомогу». Українські науковці пропонують різні погляди на те, як це право має реалізовуватися на практиці, проте сходяться на думці про його визначальне значення для формування правової держави і забезпечення верховенства права.

Висновки. Отже, право на захист в Україні пройшло довгий шлях формування від конституційних декларувань, до створення дієвих інституційних і процесуальних механізмів, які, попри численні труднощі, демонструють позитивну динаміку. Історико-правова ретроспектива свідчить про еволюцію від обмежених радянських механізмів, які не забезпечували реальної незалежності адвоката, до сучасних законодавчих реформ, орієнтованих на утвердження верховенства права, дотримання європейських стандартів, реформи судової влади та якісне надання правничих послуг, що є запорукою забезпечення права людини на захист.

Подальші кроки в реформуванні сфери захисту прав людини мають ґрунтуватися на збалансованому поєднанні законодавчих нововведень, ефективного правозастосування, підготовки кваліфікованих кадрів та безперервної просвітницької діяльності серед населення. Лише за таких умов право на захист стане не тільки предметом конституційного чи законодавчого регулювання, а й реальною складовою повсякденного життя кожної людини, забезпечуючи довіру до правової системи й утверджуючи принцип верховенства права в українському суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 4 листопада 1950 року, ратифікована Україною 17.07.1997 року Законом України № 475/97-ВР та протоколи 1, 2, 4, 7, 12 / База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 06.04.2025).
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, прийнятий 16 грудня 1966 року Генеральною асамблеєю ООН, ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19 жовтня 1973 року. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/file/995_043/pdf (дата звернення: 06.04.2025).
3. Цивільний процес України: Підручник / за ред. Ю.С. Червоного. Київ. Істина, 2007. 392 с.
4. Овчаренко О.М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації: монографія. Харків: Право, 2008. 304 с. URL https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/MonoOvcharenko.pdf (дата звернення 06.04.2025).
5. Судейко М.А. Адвокатура за часів радянського періоду. URL: https://www.rusnauka.com/28_OINXXI_2010/Pravo/71381.doc.htm (дата звернення 06.04.2025).
6. Положення про адвокатуру Української РСР, затверджене Законом Української РСР від 31.10.1980 року № 1050-X. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T801050?an=2> (дата звернення 06.04.2025).
7. Аракелян М.Р. Правозахисна діяльність адвокатури: теоретико-правовий ракурс: монографія. Одеса: Фенікс, 2018. 386 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/528e8bb9-e3aa-414d-9c64-e5fb4eef090a/content> (дата звернення 06.04.2025).

8. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#n4363> (дата звернення: 06.04.2025).
9. Подоляка А.М. Захист прав і свобод громадян засобами адвокатури. Форум права. 2009. № 1 С. 431–437. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=FP_index.htm_2009_1_62 (дата звернення 06.04.2025).
10. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 року № 5076-VI / База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#top> (дата звернення 06.04.2025).
11. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n696> (дата звернення 06.04.2025).
12. Шкляр С.В. Адвокатська «монополія»: європейський досвід і перспективи України. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/121713_advokatska-monopolya-vropeyskiy-dosvd--perspektivi-ukrani (дата звернення 06.04.2025).
13. Шандула О.О. Адвокатська монополія: національні тенденції та зарубіжний досвід. Часопис Київського ун-ту права. 2020. № 3. С. 48–54. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/401/382> (дата звернення 06.04.2025).
14. Про безоплатну правничу допомогу: Закон України від 02.06.2011 року № 3460-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 51 // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text> (дата звернення 06.04.2025);
15. Ісакова В.М. Право на правову допомогу як елемент принципу доступності правосуддя. Форум права. 2012. 4. С. 404–410. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index. (дата звернення 06.04.2025).
16. Федіна Н.В., Повалена М.В. Дотримання принципу верховенства права, як важливої складової захисту прав людини, при застосуванні правових норм органами державної влади. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 2. С. 58–62. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/anporr_2023_2_11 (дата звернення 06.04.2025).
17. Конституційно-правове регулювання прав і свобод громадян в Україні: колективна монографія / під ред. І.С. Пирого, Ю.М. Бисаги. Луцьк: Вежа-Друк, 2023. 472 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/62721/1/Конституційно-правове%20регулювання%20прав%20і%20свобод%20громадян%20в%20Україні.pdf> (дата звернення 06.04.2025).
18. Кельман М.С., Токарська А.С., Ярмол Л.В. Сучасні механізми захисту прав людини: колективна монографія. Львів: Галицька видавнича спілка, 2020. 220 с. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2023/6/19/paragraphs/50930/monografiyakelmantokarskayarmolcebenko.pdf> (дата звернення 06.04.2025).
19. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 06.04.2025).
20. Калинюк С.С. Інститут адвокатури в механізмі реалізації права людини і громадянина на правову допомогу: конституційно-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Ужгород, 2015. 203 с. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/8485> (дата звернення 06.04.2025).
21. Доступність правової держави в контексті воєнного стану. URL: <https://legalaid.gov.ua/wp-content/uploads/2023/02/dostupnist-compressed.pdf> (дата звернення 06.04.2025).
22. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 08.07.2011 р. № 3671-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text> (дата звернення 06.04.2025).
23. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення 06.04.2025).
24. Ратушна Б.П. Право на безоплатну вторинну правову допомогу як запорука доступності правосуддя в Україні. Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юри-

- дичні науки. 2019. Вип. 8. С. 193-198. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvika_u_2019_8_23 (дата звернення 06.04.2025).
25. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 06.04.2025);
26. Мерник А.М., Білецький А.А. Право на самозахист: загальноправовий аспект. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 10. С. 30–33. URL: http://lsei.org.ua/10_2023/4.pdf (дата звернення 06.04.2025).